

ΠΑΝ. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΕΙΣ ΣΠΑΡΤΗΝ (1875)

Αἱ ἀντιξοότητες τὰς ὁποίας συνήντων καὶ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα οἱ λειτουργοὶ τῆς κρατικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἦσαν πολλαὶ καὶ ἐν ταύτῳ ἐνδεικτικαὶ τοῦ πνεύματος ἀμαθείας ἀλλὰ καὶ αὐθαιρεσίας, τὸ ὅποῖον ἐπεκράτει κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀνὰ τὴν ἐπικράτειαν. Μεγάλας διαστάσεις εἶχε λάβει κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἔτους 1875 ἡ ὑπόθεσις καταστροφῆς ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τοῦ φρουράρχου Σπάρτης, λοχαγοῦ Ν. Ζαχαροπούλου, κατὰ τὰς διαπιστώσεις τοῦ ἐπὶ τόπου προστρέξαντος Παν. Σταματάκη, τότε βοηθοῦ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ γραφείου.

Ὁ Παν. Σταματάκης, εἶχεν ἐπιδείξει ἀπὸ τότε τὴν προσήλωσίν του εἰς τὸ καθήκον του, ὡς διαφαίνεται ἐκ τῆς ἀκολουθοῦσης ἀναφορᾶς του καί, ἀκριβῶς, τὸ μέγεθος τῆς ἐπισυμβάσης καταστροφῆς καὶ τὸ ἄσχος τῆς σημειωθείσης παρεμβάσεως καὶ ἀρνήσεως εἰς ὑπακοὴν τοῦ ἐντεταλμένου ὀργάνου τῆς Τάξεως, ἐπέσυρε τὴν μῆνιν τῆς κοινῆς γνώμης, κατόπιν, μάλιστα, τῆς δημοσιεύσεως αὐτοουσίας τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Παν. Σταματάκη εἰς ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν.

Πράγματι, ἔκτοτε διεφάνη ἡ ἀναγκαιότης νὰ καταφεύγουν οἱ ἀρχαιολογικοὶ ὑπάλληλοι καὶ λειτουργοὶ εἰς τὸν ἡμερήσιον τύπον τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε νὰ ἀντεπεξέλθουν ἔναντι τῆς αὐθαρετοῦσης δημοσίας ὑπηρεσίας ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ὀργάνων Δημοσίας Τάξεως, πολιτικῇ ἢ ὁποία ἐνδείκνυται νὰ τηρῇται καὶ σήμερον, ἅπαξ καὶ τὰ σχετικὰ κρούσματα αὐθαιρεσίας πυκνοῦνται καὶ δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐπισημαίνωμεν τὰς γενομένας αὐθαιρεσίας καὶ νὰ κατακρίνωμεν αὐτάς, ἀλλὰ νὰ ἀποστέργωμεν εἰς τὰς αὐξοῦσας καταστροφάς.

Α'. ΑΡΧΕΙΑΚΟΝ ΤΑΙΚΟΝ ΕΙΣ ΤΟ ΥΠ. ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Ἡ ἐφημερὶς Παλιγγενεσία, Ἔτος ΙΓ', Ἀριθ. 3152, Πέμπτη 13 Μαρτίου 1875, Ἀθῆναι, σελ. 2-3 καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον *Καταστροφαὶ ἀρχαιοτήτων*, ἀναδημοσιεύει τὴν ἀναφορὰν τοῦ Παν. Σταματάκη ὑπὸ τὸ ἀκόλουθον ἐν ἀρχῇ σχόλιον:

«Ἡ ἐφεξῆς ἀναφορά ἀφηγεῖται λεπτομερῶς τὴν καταστροφὴν ἀρχαιοτήτων ἐν Σπάρτῃ, γινομένων δυστυχῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ φρουράρχου λοχαγοῦ Ζαχαροπούλου. Θὰ φρίξῃ δὲ ὁ ἀναγνώστης καὶ θὰ ἐλεεινολογήσῃ τὴν κατάστασιν μας. Τὰ κειμήλια τῆς ἀρχαιότητος καταστρέφει ἀκωλύτως καὶ ἀτιμωρητὶ εἰς ὑπάλληλος τῆς κυβερνήσεως, αὐτῆς σκοπώσεως καὶ ἀνεχομένης τὴν καταστροφὴν».

Ὁ Παν. Σταματάκης ἔσπευσεν ἐκ Σπάρτης τῇ 6 Μαρτίου 1875 νὰ ἀποστείλῃ Πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας (Ἀριθ. 88) τὴν ἀκόλουθον ἀναφοράν: «Ὁ φρούραρχος Σπάρτης κ. Ν. Ζαχαρόπουλος ἔχων ἄγρὸν παρὰ τὸ θέατρον Σπάρτης, ἐνεργεῖ πρὸ 15 ἡμερῶν παρὰ τὸν περὶ ἀρχαιοτήτων νόμον ἀνασκαφὰς πρὸς ἐξαγωγήν λίθων καταστρέφων ἀρχαῖα θεμέλια οἰκοδομῶν καὶ τὸ ἐν αὐτῷ σωζόμενον ἀρχαῖον βαλανεῖον.

Ἀμα τῇ ἐνάρξει τῆς ἀνασκαφῆς ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τῶν ἐργατῶν παρὰ τὴν δεξιὰν ἀπόδοτον τοῦ θεάτρου βάθρα αὐτοῦ μαρμάρινα, σῶα καὶ τεθραυσμένα ἐν μεταγενεστέροις, θεμελίοις. Τοῦτο μαθὼν παρὰ τῶν ἀρχαιοφυλάκων μετέβην ἀμέσως ἐκεῖ καὶ ἐμπόδισα τὴν θραῦσιν τῶν βάθρων: προσκαλέσας ἀκολούθως ἐργάτας καὶ κάρᾳ ἐξήγαγον ἐκ τῶν θεμελίων τὰ βάθρα καὶ ἐξ αὐτῶν 8 τεμάχια καὶ δύο λίθους μεγάλους ἄλλης χρήσεως μετεκόμισα εἰς τὴν συλλογὴν πρὸς ἐξασφάλισιν. Δύο δὲ βάθρα καὶ ὀγκηρὰ μὴ δυνάμενα νὰ μετακομισθῶσιν, ἔμειναν ἐκεῖ.

Μετὰ τὴν μετεκόμισιν συναντήσας ἐν τῇ νομαρχίᾳ τὸν κ. φρούραρχον εἶπον αὐτῷ, ὅτι δὲν δύναται κατὰ τὸν νόμον νὰ ἐνεργῇ ἀνασκαφὰς ἐγγύτατα τοῦ θεάτρου, καταστρέφων τὰς ἀνακαλυπτομένας ἀρχαιότητας. Ὁ κ. φρούραρχος μοι ἀπήντησεν, ὅτι ἀγνοεῖ ἂν ὑπάρχῃ τοιοῦτος νόμος, ἀλλὰ εἰς τὸ κτήμᾳ του δύναται νὰ πράττῃ ὅτι βούλεται καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην κανένα.

Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν μεταβάς ἐκεῖ καὶ ἰδὼν τὴν ἀνασκαφὴν ἐνεργουμένην, παρεκάλεσα δι' ἀναφορᾶς μου γραπτῆς τὸν κ. νομάρχην νὰ διατάξῃ τὴν παῦσιν τῶν παρὰ τὸν νόμον ἀνασκαφῶν. Ὁ κ. νομάρχης λαβὼν τὴν ἀναφοράν μου, μοι εἶπε κατὰ τὸ σῶνθηδες ὅτι θέλει φροντίσει. Ἐν τούτοις διέταξα ἕνα τῶν ἀρχαιοφυλάκων νὰ ἐπιτηρῇ τὰς ἀνασκαφὰς. Μετὰ 3 ἡμέρας μεταβάς πάλιν εἰς τὸν τόπον τῆς ἀνασκαφῆς μετὰ δύο ἀρχαιοφυλάκων συνέλαβον τοὺς κτίστας θραύοντας κιονόκρανον καὶ ἄλλους λίθους ἀρχαίους: ἀμέσως ἔπαυσα τὰς ἐργασίας: οἱ δὲ ἀρχαιοφυλάκες παρέλαβον τὰ ἐργαλεῖα αὐτῶν καὶ τὰ θραύσματα τοῦ κιονόκρανου καὶ παρέδωκαν αὐτὰ εἰς τὴν ἀστυνομίαν· ἐγὼ δὲ μετέβην εἰς τὴν νομαρχίαν καὶ παρεκάλεσα καὶ πάλιν αὐτήν, ἵνα διατάξῃ τὴν παῦσιν τῶν ἀνασκαφῶν, ὃ δὲ νομάρχης μοι εἶπεν, ὅτι διέταξε, τῷ ἀπήντησα, ὅτι δὲν ἐξετελέσθη ἡ διαταγὴ του, ὅτι αἱ ἀνασκαφαὶ ἐνεργοῦνται καὶ ὅτι καὶ λίθοι ἀρχαῖοι θραύονται. Μὲ ἐβεβαίωσεν ὅτι θέλει διατάξῃ καὶ ἐκ δευτέρου. Ἀναχωρήσας δὲ ἐκεῖθεν προσεκάλεσα τὸν φύλακα Β. Μοσχιοπούλου καὶ παρήγγειλα αὐτῷ νὰ μεταβῇ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς καὶ νὰ ἐμποδίσῃ πᾶσαν καταστροφὴν ἀρχαίων λί-

θων, μέχρις ὅτου ἐκτελεσθῇ ἡ διαταγή τῆς νομαρχίας. "Ότε ὁ φύλαξ μετέβη εἰς τὰς ἀνασκαφάς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ φρουράρχου Π. Ζαχαρόπουλος ἀπεδίωξεν αὐτὸν καὶ ἠπειλήσεν ὅτι ἂν ἄλλοτε ἢ αὐτὸς ἢ ἕτερος φύλαξ μεταβῇ ἐκεῖ θέλει τοὺς κόψει τοὺς πόδας. "Εκτοτε οὔτε ὁ φύλαξ οὗτος, οὔτε ἄλλος, οὔτε ἐγὼ ἐτόλμων νὰ ἐπισκεφθῶ τὰς ἀνασκαφάς.

"Εσπευσα ὁμῶς νὰ ἀνακοινώσω ταῦτα εἰς τὸν κ. νομάρχην καὶ νὰ διαμαρτυρηθῶ. "Ο κ. νομάρχης μοὶ ἀπήντησε «τί δύναμαι νὰ κάμω ἐγώ; αὐτὴ εἶνε ἡ κατάστασίς μας». "Αναχωρήσας ἐκεῖθεν καὶ συντάξας δευτέραν ἀναφοράν, δι' ἧς καθίστων ὑπόλογον καὶ ὑπεύθυνον τὴν νομαρχίαν διὰ τὰς παρὰ τὸν νόμον ἀνασκαφάς, ὑπέβαλον αὐτῇ. "Αλλὰ καὶ διὰ ταύτης τῆς ἀναφορᾶς ἡ νομαρχία δὲν κατώρθωσε τὴν παῦσιν τῶν ἀνασκαφῶν. "Ο δὲ κ. φρούραρχος οὐ μόνον τὰς ἀνασκαφάς ἐν τῷ κτήματί του ἐνεργεῖ ἐξάγων λίθους καὶ διὰ τὴν ἀνεγειρομένην οἰκίαν του καὶ εἰς ἄλλους χορηγῶν τοιοῦτους, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀρχαῖον βαλανεῖον, ὅπερ ἐν ἐρεπίλοις διασώζεται, πρὸ καιροῦ ἐξακολουθεῖ νὰ καταστρέφῃ λαμβάνων τὸ ὕλικόν αὐτοῦ καὶ καθιστῶν αὐτὸ ἀγρὸν γεωργήσιμον. Πρὸ 3 ἡμερῶν μετεκόμισεν ἐκ τοῦ βαλανείου διὰ πολλῶν ἐργατῶν εἰς τὴν οἰκίαν του λίθον ἀρχαῖον μέγαν (παραστάτην θύρας ἢ ὑπέρθυρον).

"Ιδὼν δὲ ὅτι ἡ νομαρχία δὲν θέλει ἔνεκα τοῦ φρουράρχου νὰ παύσῃ τὰς παρανόμους ἀνασκαφάς, προσεκάλεσα χθὲς τὴν ἐνταῦθα ἀρχαιολογικὴν ἐπιτροπὴν καὶ μετέβην εἰς τὰς ἀνασκαφάς μετὰ τοῦ ἀστυνομικοῦ καὶ τοῦ γραμματέως τῆς οἰκονομικῆς ἐφορείας, ἵνα ἴδωσιν ἰδίους ὁμμασι τὴν καταστροφὴν τοῦ βαλανείου καὶ τὰς ἐνεργουμένας ἀνασκαφάς. Μόλις δὲ εἶχομεν φθάσει ἐκεῖ, ὅτε ἦλθεν ὁ κ. φρούραρχος μένεα πνέων κατ' ἐμοῦ, ὅστις ἤρξατο νὰ ὑβρίζῃ ἐμὲ λέγων «μὴ ἀκούετε, κύριοι, τί λέγει αὐτὸς ὁ ἄτιμος ὑπάλληλος, ὁ μπερμάντης, τὸ ζῶον κ.λ.ἄ.». "Εγὼ δὲ οὐδὲν ἀπήντησα εἰς τὰς ὕβρεις τοῦ κ. φρουράρχου, ἀλλὰ ἐπεκαλέσθην μόνον τὴν μαρτυρίαν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, τοῦ ἀστυνομικοῦ καὶ τοῦ γραμματέως τῆς οἰκονομικῆς ἐφορείας, ὅτι ὑπάλληλος ὢν καὶ τὸ καθῆκον μου ἐνεργῶν ὑβρίζομαι ὑπὸ τοῦ κ. φρουράρχου, καὶ ἀπῆλθον. Συντάξας δὲ τηλεγράφημα πρὸς ὑμᾶς διὰ τὰ συμβαίνοντά μοι, μετέβην εἰς τὸν κ. νομάρχην καὶ ἀνεκοίνωσα αὐτῷ τὴν πρὸς ἐμὲ ἀνοίκειον διαγωγὴν τοῦ κ. φρουράρχου· παρεκάλεσα δὲ αὐτὸν νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὸ πρὸς ὑμᾶς τηλεγράφημά μου, ἵνα μὴ πληρώσω ἐγὼ τὰ δικαίωματα τοῦ τηλεγραφείου· ἀλλὰ καὶ τοῦτο πρὸς χάριν τοῦ κ. φρουράρχου ἡρνήθην νὰ πράξῃ.

Τὰ ἀνωτέρω ἀνακοινῶν ὑμῖν, κ. πρόεδρε, παρακαλῶ νὰ ποιήσητε γνωστὰ εἰς τὸ "Υπουργεῖον τῶν "Εκκλησιαστικῶν, τῶν "Εσωτερικῶν καὶ τῶν Στρατιωτικῶν. "Εγὼ δέ, ἐπειδὴ ἐξυβρίσθην ὑπὸ τοῦ κ. φρουράρχου, δὲν δύναμαι πλέον ἐνταῦθα νὰ ἐκτελέσω ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἀναγκάζομαι καὶ πάλιν νὰ ζητήσω παρὰ τοῦ "Υπουργείου τὴν ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἀπόλυσίν μου.

Εὐπειθέστατος

Π. Σταματάκης

βοηθὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ γραφείου.))

1 (Τὸ ἔγγραφον φέρει αὐξοντα ἀριθμὸν 161 εἰς τὸ 'Αρχεῖον τῆς 'Αρχαιο-λογικῆς 'Εταιρείας.)

Εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὑπῆρξεν ἄμεσος ἐνέργεια ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου τῶν 'Εκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας 'Εκπαιδεύσεως διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1735 τηλεγραφικῆς διαταγῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἐνετέλλετο ἡ Νομαρχία Λακωνίας νὰ διενεργήσῃ τὰ δέοντα καὶ νὰ ἐνημερώσῃ, ἀντιστοίχως, τὴν κεντρικὴν διοίκησιν.

'Η Νομαρχία Λακωνίας ἀπήντησε¹ πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν 'Εκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας 'Εκπαιδεύσεως Βασιλικὸν Ὑπουργεῖον τῇ 10 Μαρτίου 1875 διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1806 ἐγγράφου «Περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Ζαχαροπούλου ἐνεργουμένης ἀνασκαφῆς», διὰ τοῦ ὁποίου προσεπάθει νὰ καλύψῃ τὰ μὴ συγκαλυπτόμενα:

Τὴν ἀπέναντι τηλεγραφικὴν διαταγὴν ἐκοινοποίησα εἰς τὴν ἐνταῦθα Μοιραρχίαν, ἥτις διέταξε τὰ χρειώδη πρὸς ἐκτέλεσίν της.

'Εν τούτοις, θεωρῶ ἀνγκαῖον νὰ διαφωτίσω τὸ Ὑπουργεῖον ὅτι ὁ ἐν περιλήψει Ν. Ζαχαρόπουλος δὲν ἐνεργεῖ ἀνασκαφάς, ἀλλ' ἐξορύττει κοινούς λίθους ἐκ τινος ἀγροῦ πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς.

Εὐπειθέστατος

Ὁ Νομάρχης κ.ἀ. α'.

Ὁ Γραμματεὺς

'Εκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφές ὅτι ὁ μὲν νομάρχης δὲν ἐτόλμησεν ὁ ἴδιος νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην καὶ παρέπεμψε τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν γραμματεῖαν τῆς νομαρχίας, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ἀπεστάλη ψευδὴς διαβεβαίωσις εἰς τὸ Ὑπουργεῖον 'Εκκλησιαστικῶν πρὸς συγχάλυσιν τῶν εὐθυνῶν τοῦ ἐνόχου φρουράρχου.

'Εκ μέρους, ἐξ ἄλλου, τῆς ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας ἐστάλη ἔγγραφον² ὑπὸ τὰ στοιχεῖα 'Εν 'Αθήναις τὴν 14 Μαρτίου 1875, ἀριθ. 160, πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως Βασιλ. Ὑπουργεῖον, ἔχον ὡς ἀκολουθῶς:

Μετὰ μεγάλης λύπης τὸ Συμβούλιον τῆς 'Εταιρείας ἔμαθε πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ ἀνακοινωθέντος ἤδη ὑπὸ τοῦ Προέδρου αὐτῆς πρὸς τὸν κ. Ὑπουργόν, νῦν δὲ καὶ ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἐν Σπάρτῃ Π. Σταματάκη (ῆς ἀντίγραφον ᾧδε ἐπισυνάπτεται), δι' ὅσα παράνομα ἐγένοντο ἐκεῖ κατὰ τῶν ἀρχαιοτήτων. Ζημία μεγάλη θέλει εἶναι ἂν τοιοῦτος ὑπάλληλος, οἷος ὁ Σταμα-

1. Τὸ ἔγγραφον εὑρεται εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ὑπ. 'Εθν. Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων ὑπὸ τὰ στοιχεῖα: ἔτος 1875, 480/18 καὶ ἀριθ. πρωτ. 1.867 τῆς 13ης Μαρτίου 1875.

2. Ὁμοίως, ὑπὸ στοιχεῖα: ἔτος 1875, 480/18 καὶ ἀριθ. πρωτ. 1.929 τῆς 15ης Μαρτίου 1875. Ὁ γραφικὸς χαρακτὴρ ἀνήκει εἰς τὸν Γεν. Γραμματέα τῆς 'Εταιρείας Στέφ. Α. Κουμανοῦδην, ὁ ὁποῖος, εἶναι, σαφῶς, ὁ συντάκτης τοῦ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἐγγράφου.

τάκης, δὲν δυνηθῇ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον τοῦ ἕνεκα τῆς τῶν ἀρχῶν ἀκηδίας ἢ ἐνδόσεως εἰς τοὺς παρανομούντας. "Ομοία συνέβησαν ἀρτίως καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Θήβαις παρὰ μοιράρχων καὶ ἀποσπασματαρχῶν, ὥστε ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἑταιρείας ματαιοῦται καὶ καθίσταται περιττὴ ἢ εἰς τὸ ἐξῆς ὑπαρξίς αὐτῆς καὶ ἡ ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς πατρίδος ἐνέργειά της.

Ἀπελπισία καταλαμβάνει τὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Συμβουλίου καὶ πάντα φίλον τῆς τάξεως καὶ τοῦ νόμου, ὅταν βλέπωσιν ὅτι οὐχὶ μόνον ἰδιῶται καὶ ἀμαθεῖς χωρικοί, ἀλλὰ καὶ ὑπηρέται τῆς Κυβερνήσεως, ὠρισμένοι νὰ ἐπιτηρῶσι τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου καὶ κωλύωσι τὰς παρανομίας, δίδουσιν αὐτοὶ τὸ κακὸν παράδειγμα, καταπατοῦσι τὸν νόμον, τοῦ ὁποῦ ὠρίσθησαν φύλακες, ὑβρίζουσι καὶ προπηλακίζουν τοὺς ἀποστόλους τῆς Ἑταιρείας καὶ καθιστῶσιν εἰς αὐτοὺς ἀδύνατον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων, δι' ἃ στέλλονται καὶ δι' ἃ δαπανᾷ ἡ τε Ἑταιρία καὶ ἡ Κυβέρνησις.

Ἄν Κύριε Ὑπουργέ, δὲν διορθωθῇ ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δι' αὐστηρᾶς τιμωρίας τῶν παρανομούντων ὑπαλλήλων στρατιωτικῶν τε καὶ πολιτικῶν, ἡ Ἑταιρία δὲν θέλει ἔχει οὔτε δύναμιν οὔτε διάθεσιν εἰς τὸ ἐξῆς νὰ διεξάγῃ τὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιθεωρήσεως ἐν ταῖς ἐπαρχίαις.

Ταῦτα, Κύριε Ὑπουργέ, ἀναφέροντες ἐξ ὀνόματος τοῦ Συμβουλίου πρὸς Ὑμᾶς, παρακολουθόμεν, ἵνα συνωδᾷ τῇ λοιπῇ ἀξιεπαίνῳ Ὑμῶν ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων μερίμῃ ἐνεργήσῃτε τὰ δεόντα παρὰ τοῖς ὑμετέροις κυρίοις συναδέλφοις Ὑπουργοῖς τῶν Στρατιωτικῶν καὶ Ἑσωτερικῶν καὶ ἐπενεχθῇ ἡ διόρθωσις τῶν κακῶς ἐχόντων.

Ἐλάβομεν καὶ ἀνέγνωμεν εὐσεβάστως τὸ χθὲς (13 Μαρτίου) σταλὲν πρὸς τὴν Προεδρίαν Ὑπουργικὸν ἔγγραφον καὶ θέλομεν φροντίσει περὶ τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ. Κρίνομεν ὅμως ἀναγκαῖον νὰ τιμωρηθῇ πρῶτον ὁ φρούραρχος Σπάρτης διὰ τὴν παρανομίαν καὶ τόσον θρασεῖαν διαγωγὴν τοῦ πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Ἑταιρείας κ. Σταματάκην· διότι ἂν ὁ ῥήθεις φρούραρχος μείνῃ ἀτιμώρητος καὶ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τῆς Σπάρτης ὁ κ. Σταματάκης, τὸ δημόσιον θέλει πιστεύσει ὅτι ἐδικαιώθη ὁ πταίστης, ὁ δ' ἀκρι-

3. Ἀρχεῖον Ὑπ. Ἐθν. Παιδείας: ἔτος 1875, 480/18, με ἀριθ. πρωτ. 1.169/1929, συνταχθὲν ἐν Ἀθήναις τὴν 19ην Μαρτίου 1875 καὶ ἀποσταλὲν τὴν 20ήν Μαρτίου 1875. Ἀρχεῖον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας: 1875/174. Θερμῶς εὐχαριστῶ τὴν πρῶτην ὑπεύθυνον τοῦ Ἀρχείου, κ. Ἀλ. Μπικιάκη διὰ τὴν συμπληρωματικὴν βοήθειαν περὶ τὴν ἀνάγνωσιν/ἀποκριπτογράφειαν τοῦ ἐγγράφου.

βῶς ἐπιτελῶν τὸ καθήκον του, καταδικάζεται. Γνωρίζετε δὲ Κύριε Ὑπουργέ πόσον ὀλέθριον ἀποβαίνει εἰς τὴν κοινωνίαν τοιοῦτο παράδειγμα.

Ἐν τούτοις διαμένομεν

Εὐπειθέστατος

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρίας

Φίλιππος Ἰωάννου

Ὁ γραμματεὺς

Στέφανος Α. Κουμανούδης

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο δὲν παρέμεινεν ἀναπάντητον ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ὁ ὁποῖος ἔσπευσε τὴν 19ην Μαρτίου 1875 νὰ ἀπαντήσῃ ἐκτενῶς Πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας ὡς ἀκολουθῶς:

Μετὰ λύπης καὶ ἡμεῖς οὐχὶ μικρᾶς ἀνέγνωμεν τὴν ὑπ' ἀριθ. 160 ὑμετέραν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἀναφορὰν καὶ τὴν συνημμένην εἰς αὐτὴν ἔκθεσιν τοῦ βοηθοῦ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ γραφείου Π. Σταματάκη περὶ τῆς ἐν Σπάρτῃ ἀνασκαφῆς τῆς ὑπὸ τοῦ φρουράρχου γενομένης ἐν τῷ ἄγρῳ του.

Καὶ διετάξαμεν μὲν αὐθημερὸν κατὰ τὸ ὑποβληθὲν ὑφ' ὑμῶν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τηλεγράφημα καὶ ἡ ἀνασκαφὴ κατέπαυσε πάραυτα, ἀλλ' οὐχ ἤττον δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσηκοῦμεν τίνος ἔνεκα ἐπὶ δέκα πέντε ἡμέρας ὠλιγώρησεν ὁ ὑπάλληλος οὗτος, ἵνα καταπαύσῃ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ δὲν κατήγγειλε πάραυτα τὴν πρᾶξιν εἰς τὸ ὑπουργεῖον δὲ τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ φρούραρχος κατήντησεν εἰς ὕβρεις. Φρονοῦμεν δὲ ὅτι ἀφοῦ τὰ πράγματα ἀπέβησαν ἐν Σπάρτῃ, ὅπως ἀπέβησαν ἥμισυ τῆς ἀγροικίας καὶ ἐτιμότητος ἐκατέρωθεν μερῶν, δὲν ἔπρεπεν ἐν Ἀθήναις γεῖν τοσοῦτος πάταγος περὶ τούτου καὶ νὰ δημοσιευθῇ ἡ ἔκθεσις τοῦ βοηθοῦ δυναμένη νὰ ἐξερεθίσῃ ἔτι μᾶλλον τοῦ πνεύματος καὶ νὰ ἐπιφέρῃ ὄντως ἀποτελέσματα οὐχὶ εὐαρεστά. Πρόξενος ὑπέρτερος καὶ σημαντικότερος τοῦ ἀποστόλου περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν καὶ καθηκόντων αὐτοῦ θέλει βεβαίως ἔχει ἀποτελέσματα πολλῶ μᾶλλον εὐαρεστά.

Δὲν νομίζομεν δὲ τὰς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐνεργείας τῶν ἀποστόλων τούτων ἀνωφελεῖς, διότι νῦν ἐλάχιστον γίνονται γνωστὰ ἀμέσως τὰ κατὰ τὰς ἐπαρχίας συμβαίνοντα περὶ τὰ ἀρχαῖα καὶ ἡ προλαμβάνονται ἢ ἀναχαιτίζονται ὅπως δὴ ποτε, εἰδ' ἄλλως αἱ καταστροφαὶ θὰ προέβαινον ἐν ἀνέσει καὶ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῶν κεντρικῶν ἀρχῶν. Τελευταῖον προσθέτομεν ὅτι, θέλομεν ἐνεργῆσαι παρὰ τοῖς ἡμετέροις συνενεργοῖς, ἵνα ἐπενεχθῇ ἥττονα θεραπείαν τῶν κακῶς ἐχόντων πραγμάτων κατὰ τὴν περὶ τὰς ἀρχαιότητας πρόνοιαν τινῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ὑπαλλήλων.

Ὁ ὑπουργὸς

Ε

(Ἰω. Βαλασόπουλος)

Ἰδιαίτεροι εὐχαριστίαι ὀφείλονται καὶ ὁμολογοῦνται εἰς τὸν φίλον μου κ. Δαυτῶ Ἀντωνίου, ὑπεύθυνον τῶν Ἀρχείων τοῦ Ὑπουργείου Ἑθνικῆς Παιδείας καὶ Ὁρησκευμάτων, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀναλάβει τὸ τιτάνιον ἔργον τῆς τακτοποιήσεως καὶ κατατάξεως τῶν ἀρχείων τούτων. Χάρις εἰς τὸ ἐνδιαφέρον του, ἐπεσημάνθησαν τὰ ὡς ἄνω ἔγγραφα καὶ τὸ δημοσίευμα, ἥδη δὲ ἔχει θέσει εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας πολλὰ καὶ πολύτιμα ντοκουμέντα. Διὰ τὴν συγκατάθεσιν δημοσιεύσεως τῶν ντοκουμέντων τούτων, ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω ὅλως ἰδιαίτερώς καὶ τὸν Διευθυντὴν τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους δρ. καθηγ. Νικόλαον Καραπιδάκην.

Β' ΑΡΧΕΙΑΚΟΝ ΥΛΙΚΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑΝ

Ἐκ γενομένης εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν ἐρεύνης, ἀδεία τοῦ Γεν. Γραμματέως αὐτῆς κ. Βασ. Χ. Πετράκου, τῇ βοηθείᾳ τῆς κ. Ἀλ. Μπικιάκη, διεπιστώθη ὅτι ἔλλειπον διάφορα σχετικὰ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα δυνατὸν νὰ εἶχον ἀποσταλῇ καὶ εἰς τοὺς παραλήπτας των. Τὰ λοιπὰ (ἐν τοῖς ἐπομένοις) συμπληροῦν ἱκανοποιητικῶς τὴν ὅλην διαδικασίαν.

Οὕτως, τὸ ὑπ' αὐξοῦσα ἀριθ. 162 ἐξερχόμενον ἔγγραφον τῆς 14ης Μαρτίου 1875 πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας, τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ εἰς τὴν εἰς Κόρινθον μεταβάσιν τοῦ Παν. Σταματάκη, εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἀπὸ 13ης Μαρτίου ἐγγράφου τοῦ Ὑπουργείου, σημειοῖ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Ἑταιρείας νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν, «ἀλλὰ πρέπει πρῶτον νὰ τιμωρηθῇ ὁ φρούραρχος Σπάρτης, ἵνα μὴ νομίσῃ τὸ κοινὸν ὅτι ὁ μὲν πταίκτης ἐδικαιώθη, ὁ δὲ ἐκτελέσας τὸ καθῆκον του κατεδικάσθη».

Ἐπίσης, τὸ ὑπ' ἀριθ. 164 ἀπὸ 17ης Μαρτίου 1875 ἔγγραφον τῆς Ἑταιρείας πρὸς τὸν Π. Σταματάκην ἐν Σπάρτῃ ἀναγράφει ὅτι «ἐνηργήσαμεν ἵνα δικαιωθῇ παρὰ τοῦ Ὑπουργείου καὶ τώρα δὲν στέλλομεν χρήματα, ἀλλὰ ὅτε ἔλθῃ εἰς Κόρινθον, κρίνομεν δὲ καλὸν πρῶτον νὰ δικαιωθῇ ἐν Σπάρτῃ καὶ ὕστερον νὰ ἀναχωρήσῃ....».

Τὸ ἀπὸ 19ης Μαρτίου 1875 ἀνωτέρω παρατεθὲν ὑπ' ἀριθ. 174 (κατὰ τὸ πρωτόκολλον τῆς Ἑταιρείας) ἔγγραφον τοῦ Ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν.

Τὸ ἀπὸ 20ῆς Μαρτίου 1875 ὑπ' ἀριθ. 175 ἔγγραφον Π. Σταματάκη, δι' δι' οὗ ἐπιμένει εἰς τὴν παραίτησίν του καὶ προτείνει, ἐὰν ἡ Ἑταιρεία ἔχει πού ὑπηρεσίαν, νὰ τὸν ἀποστείλῃ.

Τὸ ἀπὸ 20ῆς ὁμοίως Μαρτίου 1875 ὑπ' ἀριθ. 176 ἔγγραφον Π. Σταματάκη ἀποστέλλοντος τὸ πρωτόκολλον τῆς παραδόσεως τῶν συλλεγέντων ἀρχαίων καὶ κατάλογον τῶν προσενεγκόντων ἀρχαῖα.

Τὸ ἀπὸ 28ης Μαρτίου 1875 ὑπ' αὐξοντα ἀριθμὸν 181 ἔγγραφον τῆς ἐταιρίας πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς παιδείας, πάντοτε, ὑπουργεῖον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀποστέλλεται κατάλογος τῶν ἐν Σπάρτῃ προσενεγκόντων ἀρχαῖα, ἵνα δοθῶσιν εὐχарιστήρια.

Τὸ ἀπὸ 28ης Μαρτίου ἐκ Σπάρτης ὑπ' αὐξοντα ἀριθ. 190 ἔγγραφον τοῦ Π. Σταματάκη, πέμποντος πρωτόκολλον παραδόσεως 13 ἀρχαίων καὶ κατάλογον δωρητῶν καὶ ἀγγέλλοντος ὅτι ἀναχωρεῖ διὰ Γυθείου εἰς Ἀθήνας. (Πρβ. ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἀπὸ 17ης Ἀπριλίου 1875 ὑπ' αὐξοντα ἀριθ. 196 ἔγγραφον τῆς Ἐταιρίας πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας.)

Αὕτῃ ὑπῆρξεν ἡ ἀνταλλαγείσα μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστῶν ἀλληλογραφία καὶ, ἀπλῶς, ἀναπτύσσεται ἡ ἀναγκαία προβληματικὴ ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Σχόλια

Τὸ κύριον ἐρώτημα τὸ ὁποῖον ἐγείρεται εἶναι: ποῖος παρέδωκε τὴν ἀναφορὰν τοῦ Π. Σταματάκη, τὴν ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, πρὸς δημοσίευσιν; Ὁ ἴδιος ἢ ὁ Στέφ. Α. Κουμανούδης; Ἴσως, ἡ περίπτωσις αὕτῃ ἀντιδράσεως ἀρχαιολογικοῦ λειτουργοῦ πρὸς διάσωσιν μνημείων τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομίᾳς, ἀνεξαρτήτως τῆς ὀρθότητος σκοπιμότητος τῆς πράξεως, ὑπῆρξεν ἡ παλαιότερα, ἂν μὴ μία τῶν παλαιότερων, μέσῳ τοῦ ἡμερησίου ἀθηναϊκοῦ τύπου καὶ ἐπέφερεν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα, οὕτως ἢ ἄλλως.

Κατὰ ταῦτα, μᾶλλον καὶ ἤττον, ὑπῆρξεν ἀπαραίτητος καὶ χρήσιμος διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὑποθέσεως ἡ παρέμβασις —καὶ λόγῳ ἄλλων ὁμοίων συμβάντων ποὺ προηγήθησαν—, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἀλληλοκάλυψις μεταξὺ τῶν διαφόρων δημοσίων ὑπηρεσιῶν εἰς περιπτώσεις καταστροφῆς ἀρχαιοτήτων.

Βεβαίως, ἀγνοοῦμεν κατὰ πόσον ἐτιμωρήθη παραδειγματικῶς (ἢ δεόντως) ὁ κύριος Φρούραρχος Σπάρτης, ἐνῶ ὁ ἀτυχὴς Σταματάκης, ἐν δικαίῳ διατελὼν, δὲν ἀπέφυγε νὰ ἐπισύρῃ τὴν μῆνιν τοῦ Σεβαστοῦ Ὑπουργείου.

Ἐνδιαφέρον, ἐπίσης, θὰ ἦτο νὰ γνωσθῇ κατὰ πόσον ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης ἡ προέλευσις τῶν μαρμαρίνων βάθρων καὶ ἡ ἐκ δευτέρου χρήσις των «ἐν μεταγενεστέροις θεμελίοις» παρὰ τὴν δεξιὰν πάροδον τοῦ θεάτρου. Ἐκ τῶν σχετικῶν ἐλέγχων, ποὺ ἐζήτησα ἀρμοδίως νὰ διεξαχθοῦν, οὐδὲν οὐσιαστικὸν προέκυψε.

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὴν θέσιν ὁ Ἑρρίκος Σλήμαν, ὁ ὁποῖος περιέλαβεν εἰς τὸ προσωπικὸν του ἡμερολόγιον ἀπλὴν σύντομον περιγραφὴν ἐκ τῆς περιηγήσεώς του εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Σπάρτης. Τὸ σχετικὸν κείμενον ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Ἐπεσκέφθην σήμερον τὸ πρῶν τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας πόλεως· τὸν λεγόμενον τάφον τοῦ Λεωνίδα 12 μ. μῆκος καὶ πλάτος ἐκ μεγάλων πελεκητῶν πετρῶν. Κοντὰ εὐρέθη τὸ ἄγαλμα χωρὶς κεφαλὴν τοῦ Βρισιδᾶ· πολλὰ ἐρείπια φραγκικῶν οἰκοδομῶν· πολλαὶ κίονες· τί ἐκατέρωθεν ἐκ μεγάλων πελεκητῶν

λίθων τῆς ἑλλ. ἐποχῆς κτισμίων θεάτρον εἶναι εἰς τὴν κρημνώδη πλευρὰν τοῦ ὑψώματος τοῦ 'Ακρόπολις ὠνομασμένου»⁴.

Ἐπίμετρον

'Αρκεῖ νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ἀποψιν τοῦ Εὐθύμιου Καστόρχη περὶ τοῦ Παν. Σταματάκη, ἂν καὶ ὁ Σταματάκης οὐδὲν ἀξιόλογον κατέλιπεν ἐκδεδομένον⁵ καὶ ἐνδείκνυται, νὰ γίνη τῶν ἀνεκδότων καταλοίπων του (εἰς τὸ ὑπὸ τῆς ἐν 'Αθήναις 'Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἰς τὴν 'Αρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν παραδοθέν (1982) ἀρχεῖον, ὅπου καὶ ὅλαι αἱ σημειώσεις του ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Μυκηνῶν καὶ τῶν Σπάρτων, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων ἀποστολῶν) ἢ ἐκδοσὶς καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις ἢ ἐπιστημονικὴ καὶ αὐτὸ διότι τὰ παρεχόμενα διὰ τῶν σημειώσεών του στοιχεῖα προβλέπεται ὅτι θὰ ἐπιλύσουν πλῆθος ὄλων προβλημάτων, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει ἄλλη δυνατότης ἀντιμετωπίσεώς των.

Οὕτως, ὁ Καστόρχης ἀνεγνώρισεν ὅτι «Τὸ παράδειγμα τοῦ Σταματάκη, πρὸ ἐτῶν ἀπλοῦ ἀντιγραφῆως ὄντως ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ τμήματι τοῦ τῆς Παιδείας Ὑπουργείου, ἐπὶ πολλὰ δὲ ἔτη ἐκτελοῦντος ἔργα ἐφόρου ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, παρέχει ἡμῖν τρανὴν ἀπόδειξιν ὅτι καὶ ἄλλοι νέοι εὐπαίδευτοι, μάλιστα διδάκτορες, ἂν παρελαμβάνοντο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ρηθέντος τμήματος καὶ ὠδηγοῦντο πὺς νὰ ἐργάζωνται, πιστεύομεν, ὅτι ταχέως θὰ εἴχομεν πολλὰ κατὰλληλα καὶ ἱκανὰ ὄργανα πρὸς ἀρχαιολογικὰς ἐργασίας καὶ ἐρεῦνας»⁶.

Ἐξ ἄλλου, τὴν συμβολήν, ἔστω καὶ σύντομον, κατὰ τὴν περίοδον, καθ' ἣν διετέλεσε Γεν. Ἐφορὸς Ἀρχαιοτήτων, εἰς τὰ ἀναστηλωτικὰ καὶ λοιπὰ ἔργα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τῶν Ἀθηνῶν, ὑπεγράμμισε καὶ ὁ J. A. Bundgaard: Kavnadias maintains that Stamatakis, who succeeded to Eustratiadis as eforos general Feb. 1884, but died within a year, did not achieve much on the Acropolis. A glance of the Propylaea, however, as it was before his accession (e. fg. Bohn, tafel 1) and after his death is sufficient to show that he put a great deal of work ion liberating that building

4. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Ἀρχεῖον Ἐρρίκου Σλήμαν, Α 15 Ἡμερολόγιον περιηγήσεων (1874-1876), Δευτέρα 19/31 Αὐγούστου 1875, σσ. 45-46. Εὐχαριστίαι ἐκφράζονται πρὸς τὴν ὑπεύθυνον τοῦ Ἀρχείου κ. Χριστίναν Βάρδα διὰ τὴν πρόθυμον ἀδειαν ἀναδημοσιεύσεώς του.

5. P. Stamatakis, Περὶ τοῦ παρὰ τὸ Ἡραῖον καθαρισθέντος τάφου, Athenische Mitteilungen 3, 1878, 271-286, Tf. IA'. Πρβ. καὶ Α. J. B. Wace, D. The Tomb at the Argive Heraion, Annual of the British School at Athens (BSA) 25, 1921-1923, 330-338, Pl. LIV καὶ Ad. Furtwängler - G. Löschke., Mykenische Thongefässe, Tf. XII.

6. Ἱστορικὴ Ἑκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτώντος ὑπὸ Εὐθύμιου Καστόρχη. Ἀθήνησιν 1879, σ. 119.

from medieval and modern accretions(16). Stamatakis died March 1885 and shortly afterwards Kavvadias was appointed eforos general». 'Ο Bundgaard σημειοῖ (ἀγγλιστὶ) εἰς τὴν σημ. 16 (ὡς ἄνω) τὴν ἀναφορὰν: 'Ο Κ. Σ. Μυλωνᾶς, Εἰδήσεις 'Αρχαιολογικαί, ΑΕ 1884, στ. 91 [ἐν τῇ ἀρξαμένην γεμικτῇ ἀνακαθάρσει τῆς 'Ακροπόλεως, ἀνευρέθησαν... (πλεῖστα ὅσα), ... ὁκτὼ μικρὰ καὶ μεγάλα τεμάχια γλυπτικὰ ἐκ τοῦ θωρακείου τοῦ ναοῦ τῆς 'Απτέρου Νίκης ἐνφοκοδομημένα εἰς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῶν Προπυλαίων...]⁷.

Ἰσως, ὅμως, καὶ μία ἔρευνα εἰς τὰς ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας τῶν 'Αθηνῶν ὀδηγήσῃ καὶ εἰς ἄλλας περὶ τοῦ Παναγ. Σταματάκη πληροφορίας ἀλλὰ καὶ κρίσεις. Τὸ νέον εἶναι ὅτι ἡ ἀγαθὴ τῶν 'Αθηναίων δημοσιογράφων γνώμη περὶ τοῦ Παναγ. Σταματάκη ἦτο παλαιότερα τῆς περιόδου εἰς ἣν ἀνάγεται αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιον τῆς Σπάρτης καὶ πρέπει νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὅψιν ὡς ἐνδεικτικὴ πρῶτος περὶ τοῦ ἀνδρὸς μαρτυρία, ἡ φήμῃ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἤδη ἐδραιωθῇ. Γράφει, λοιπόν, ὁ σχολιαστὴς τῆς 'Εκλεκτικῆς ἐν ἔτει 1874: «'Αγνοοῦμεν τίς ὁ κ. Δημητριάδης, ὁ γράψας εἰς τινὰ ἐφημερίδα κατὰ τοῦ ἀποστόλου τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρίας κ. Παναγ. Σταματάκη, εὕρισκομένου ἤδη ἐν Τανάγρα, ἔνθα συνέλεξε περὶ τοὺς 400 λίθους ἐνεπιγράφους. Τὸν βεβαιοῦμεν ὅμως, ὡς ἐπίσης πάντα ἄλλον, ὅτι ὁ κ. Σταματάκης ἔχει πολλὰ προσόντα διὰ τὸ ἔργον τοῦ καὶ ιδίως τιμιότητα. Εἴθ' ἂν εἶχαμεν δέκα τοιοῦτους καὶ τότε τὰ ἔργα τῆς 'Αρχαιολ. 'Εταιρίας θ' ἂν ἦσαν δεκαπλάσια»⁸.

Ἀντιστοίχως, ἀναγκαῖα εἶναι καὶ ἡ ἔρευνα εἰς τὰς ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας προκειμένου καὶ περὶ τοῦ ἀγῶνος τὸν ὁποῖον διεξῆγεν ἀκαταπαύστως ἡ ἐν 'Αθῆναις 'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία λόγῳ τῶν ἐπαπειλουμένων ἀρχαιοτήτων.

Οὕτως, ἀναγιγνώσκομεν εἰς τὴν ἐφημερίδα «'Εκλεκτικὴ», εἰς τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνεται σχόλιον ἐκ τῆς Revue Archéologique, Janvier 1874 (ὑπογραφόμενον ὑπὸ . Ρ.): «'Εχομεν ὑπ' ὅψιν φυλλάδιόν τι ἐπιγεγραμμένον «Πρακτικὰ τῆς ἐν 'Αθῆναις 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας ἀπὸ Ἰουνίου 1872 ἕως Ἰουνίου 1873. «Τὸ φυλλάδιον τοῦτο μαρτυρεῖ σύντονον σπουδὴν καὶ ἀποτελέσματα λόγου ἄξια κατορθωθέντα διὰ χρηματικῶν μέσων μικρῶν. 'Ο λόγος τοῦ προέδρου κ. Φιλίππου Ἰωάννου ἐκθέτει τὴν πολυειδῆ σπουδὴν, τὴν ὁποίαν καταβάλλει ἡ 'Εταιρεία ἵνα σώσῃ καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς 'Ελλάδος ἀπὸ τῆς φθορᾶς τὰ διαμένοντα ἐπὶ ἔχνη τῆς ἀρχαιότητος».

Ἐκ τῶν ῥηθέντος ἀποσπάσματα τῆς Γαλλ. 'Αρχαιολ. 'Επιθεωρήσεως (συνεχίζει ἡ «'Εκλεκτικὴ») πληροφορεῖται ὁ ἀναγνώστης πόσον οἱ σοφοὶ τῆς

7. The Excavation of the Athenian Acropolis 1882-1890. The Original Drawings edited from the papers of Georg Kawerau by J. A. Bundgaard, Text and Figures, Copenhagen 1974, σ. 11.

8. 'Η 'Εκλεκτικὴ, "Ἔτος" Ἐκτον, Ἀριθ. 392, 'Αθῆναι, Δευτέρα 29 Ἀπριλίου 1874, σ. 4.

Ευρώπης φροντίζουσι νὰ μανθάνωσι τί πράττεται παρ' ἡμῖν ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ καθόλου ὑπὲρ τῆς ἐπιστήμης καὶ πόσῃν ἀξίαν δίδουσιν εἰς τοὺς ἀγῶνας τῆς ἐνταῦθα Ἀρχαιολ. Ἐταιρίας ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως καὶ ἀνακαλύψεως τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαίων. Ἐντεῦθεν κατανοεῖται, πόσον αἰσχύνουσιν ἑαυτοὺς καὶ τὸ ἔθνος των ἐκεῖνοι οἱ ἰδιῶται, εἴτε ἄρχοντες, οἵτινες μετὰ μεγίστης ἀδιαφορίας καὶ ψυχρότητος φθείρουσιν ἢ συγχωροῦσιν εἰς ἄλλους νὰ φθείρωσι παρ' ἡμῖν τὰ ἀρχαῖα. Οἱ ἄρχοντες μάλιστα ἐκεῖνοι, οἵτινες, μὲ προφανῇ τοῦ περὶ Ἀρχαιολ. Νόμου καταφρόνησιν, γίνονται αἴτιοι μεγίστης τῶν ἀρχαίων φθορᾶς, δίδοντες ἀδείας ἀνασκαφῆς εἰς ἀρχαιοκαπήλους, τοὺς ὁποίους θέλουσι νὰ ἀμείψωσι διὰ τινὰς προσωπικὰς καὶ ἐπιμέμπτους πρὸς αὐτοὺς ὑπηρεσίας, εἶναι παντὸς ψόγου καὶ πάσης κατακρίσεως ἄξιοι.

Τί ἄρα θὰ εἴπωσιν οἱ σοφοὶ οὗτοι σήμερον μανθάνοντες ὅτι μεθ' ὅλας τὰς προσπάθειάς τῶν φιλομουσῶν, μολοντοῦτο καταστρέφεται σήμερον ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ τὸ σπουδαῖον ἀρχαῖον βαλανεῖον, θεμελιωμένου ἐπὶ τῶν λειψάνων αὐτοῦ τοῦ Ζαπίου, προσωρισμένου ἕνεκα τούτου ἵνα φέρῃ τὸ στίγμα τῆς ἀπειροκαλίας ἡμῶν πρὸς τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ μακαρίτου Ε. Ζάππα;

Βεβαίως, πρὸς διεκρίνησιν καὶ συνολικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Σταματάκη ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Βράχου προσφέρεται καὶ τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὅπου καὶ θὰ ὑπάρχῃ ἀναμφισβητήτως πολῦτιμον σχετικὸν ὕλικόν.

Τὸ ἀρχεῖον Π. Σταματάκη δὲν ἔχει εἰσέτι ἀξιοποιηθῇ πλήρως. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχει γίνεи ἐκμετάλλευσις τοῦ τμήματος περὶ τῶν τάφων τῶν Σπάτων Ἀττικῆς ὑπὸ τῆς κ. Ἀννης Παπαδημητρίου-Γραμμένου χάρις εἰς τὸ προσωπικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ συναδέλφου κ. Χρ. Γ. Ντούμα. Ὁ κ. Βασ. Χρ. Πετράκος εἶχεν ἐκφράσει τὴν ἀνησυχίαν του διὰ τὴν πιθανὴν ἀπώλειαν τοῦ πολυτιμοτάτου τούτου ἀρχείου εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς καὶ εἶχε συνδέσει τὸ γεγονός μετὰ τὴν περίοδον τοῦ θανάτου, τοῦ ὁτρηροῦ τούτου ἀρχαιολόγου.

Ἐκ τῆς μελέτης, ὅμως, τοῦ μνημονευθέντος τμήματος τοῦ ὕλικου τῶν Σπάτων, ποὺ ὀφείλεται εἰς τὴν γραφίδα τοῦ Π. Σταματάκη, ἔτι δὲ ἐκ τῆς κατ' ἀρχὴν ἐπεξεργασίας τῆς διαρθρώσεως τοῦ ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Ἑμμ. Μυλωνᾶ ἐν ἔτει 1982 ἀποσταλέντος ἐκ τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀρχείου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν (τότε), προέκυψεν ὅτι σημαντικὰ τμήματα τοῦ ἀρχείου Παν. Σταματάκη εὗρηνται κατὰσπαρτα εἰς τὸ ὡς ἄνω ἀρχεῖον.

Οὕτω, τὰ στοιχεῖα, ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὰ ἐκ τοῦ κυρίου ἀρχείου τῆς

9. Ἡ Ἑκλεκτικὴ, Ἔτος Ἑκτον, Ἀριθ. 392, Ἀθῆναι, Σαββάτῳ 16 Μαρτίου 1874, σσ. 82-83.

Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, μᾶς ὁμιλοῦν βωβὰ διὰ τὸ μέγα ἐρωτηματικόν, διὰ τὸ ὅποιον ἡ ἀπάντησις εὑρηται εἰς τὸ πρὸ ἑνδεκαετίας παραδοθὲν ἀρχεῖον. Εἶναι δὲ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τὰ ὁποῖα ὑποκρύπτονται εἰς τὸ Πρωτόκολλον τοῦ ἔτους 1885 τῆς Γεν. Ἐφορείας, τὴν ἄδειαν διὰ τὴν μελέτην τοῦ ὁποίου ὀφείλω εἰς τὴν γνωστὴν φιλελευθεριότητα τοῦ μὲ πᾶσαν ἐπιστημονικὴν δεοντολογίαν διαχειριζομένου τοῦ ἀρχείου τοῦτο κατὰ τὴν παρελθοῦσαν δεκαετίαν 1981-1990 φιλτάτου Ἀγγέλου Κων. Χωρέμη:

α) Περίληψις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3.450 ἐγγράφου τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1885, τὸ ὅποιον χαρακτηρίζεται ὡς ἐξερχόμενον. Ἡ Γενικὴ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἀπευθύνεται εἰς τὸν ἀστυνόμον Πειραιῶς (περὶ κατασχέσεως δημοσίων ἐγγράφων ἐν τῷ κιβωτίῳ τοῦ κληρονόμου αὐτοῦ).

β) Περίληψις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3.451 ἐγγράφου τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1885, τὸ ὅποιον χαρακτηρίζεται ὡς ἐξερχόμενον. Ἡ Γεν. Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Διεύθυνσιν ἀστυνομίας Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς (περὶ κατασχέσεως δημοσίου ἐγγράφου τοῦ Π. Σταματάκη ἐν τῷ κιβωτίῳ τῶν κληρονόμων αὐτοῦ).

γ) Περίληψις τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3.464 ἐγγράφου τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου 1885, τὸ ὅποιον χαρακτηρίζεται ὡς ἐξερχόμενον καὶ μὲ ἡμερομηνίαν 28ης Σεπτεμβρίου 1875 ὡς εἰσερχόμενον. Ἡ Διεύθυνσις τῆς Ἀστυνομίας Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Γεν. Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων (περὶ παραδώσεως (sic) εἰς τὴν Γεν. Ἐφορείαν τῶν Ἀρχαιοτήτων τὸ κατασχεθὲν (sic) ἐν Πειραιεὶ κιβώτιον περιέχον τὰ ἔγγραφα τοῦ Δημοσίου τὰ κατακρατηθέντα ὑπὸ τοῦ κληρονόμου τοῦ Π. Σταματάκη ἐσφραγισμένο μὲ σφραγίδα τῆς Ἀστυνομίας Πειραιῶς μετὰ τῆς ἐκθέσεως τῆς καταγραφῆς τῶν ἐγγράφων (τοῦ ἐγγράφου;), κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 3.351 ἐγγραφοῦ τῆς Γεν. Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ Γεν. Ἐφορεία ἔδρασεν ἀστραπιαίως κατ' αὐτὴν τὴν κρίσιμον στιγμὴν καὶ ἐπετεύχθη ἡ ἀπόκτισις τοῦ ἀρχείου Σταματάκη.

Ἀντιθέτως, εἰς τὸ Ἀρχεῖον Ἑρρίκου Σλήμαν εἰς τὴν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην τῶν Ἀθηνῶν δὲν ὑφίσταται εἰμὴ μόνον ἓν φύλλον, ἰδιόχειρον τοῦ Παν. Σταματάκη μὲ τὸν κατάλογον τῶν κτερισμάτων τοῦ λακκοειδοῦς τάφου Α Ι [Ζ, φάκελλος 1, ἀριθ. 258 (1876)].

Ἐν καταλήξει, ἀρκεῖ νὰ παραθέσωμεν / ἐπαναλάβωμεν τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν πού ἐπικρατεῖ περὶ τῆς προσφορᾶς τοῦ Παν. Σταματάκη καθόλου: ἀκαταπόνητος εἰς τὴν ἐργασίαν του, ἀσυμβίβαστος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων του καὶ ἀταλάντευτος εἰς θέματα δεοντολογίας καὶ ἀνασκαφικῆς τακτικῆς. Ἀπὸ μέρους μας, λοιπόν, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐπαινοῦμεν αὐτὲς τὶς ἡρωϊκὰς μορφὰς τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιολογίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀλλὰ νὰ τοὺς

έχουμε πρότυπα και να μη παρεκλίνωμεν τῶν καθηκόντων μας. Τὰ πράγματα εἶναι, πάντοτε, ἀπλὰ καὶ τὰ δημιουργοῦμε σύνθετα καὶ ἐπώδυνα.

Ἔστησεν τὸ Συμβούλιον ἐν μηνὶ Μαρτίῳ, ὡς εἶχε προαποφασίσθῃ, στήλην μαρμαρίνην ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ μακαρίτου Π. Σταματάκη, γενικοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων, ἐν τῷ αῶ νεκροταφεῖῳ Ἀθηνῶν. Ἐδαπανήθησαν δρ. 689:50, ἐν αἷς καὶ ἡ τιμὴ τοῦ ἀγορασθέντος τόπου τῆς ταφῆς (ΠΑΕ 1887, σ. 14).

Ἡ μετὰ χεῖρας μελέτη εἶχε παραδοθῇ εἰς τὸν Γεν. Γραμματέα τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς δημοσίευσιν, ἀλλὰ, μετὰ πάροδον πολλῶν μηνῶν, μοῦ ἀνεκοινώθη ὅτι δὲν θὰ δημοσιευθῇ. Ἀκολουθῶς, παρέδωκα αὐτὴν εἰς τὸν ἐκδότην τῶν Λακωνικῶν Σπουδῶν, εἰς τὸν τελευταῖον τόμον τῶν ὁποίων δὲν περιελήφθη.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὑπέπεσεν εἰς τὴν ἀντίληψίν μου τὸ ἄρθρον τοῦ Βασ. Χ. Πετράκου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ Παναγιώτης Σταματάκης ἱδρυτὴς τοῦ Μουσείου Σπάρτης», Λακωνικαὶ Σπουδαὶ ΙΑ', Θησαύρισμα εἰς Δικαῖον Β. Βαγιακάκων 1992, σσ. 642-650, ὅπου γίνεται λόγος διὰ τὶς προσπάθειες τοῦ Παν. Σταματάκη νὰ μὴ καταστραφῇ ὁλοσχερῶς τὸ μνημεῖον τοῦ Λεωνίδα καὶ νὰ διασωθοῦν ὅλαι αἱ γνωσταὶ ἀνὰ τὴν περιοχὴν τῆς Σπάρτης ἀρχαιότητες, ποὺ συνεκεντρώθησαν χάριν τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τοῦ τοπικοῦ Μουσείου.

Εἰς τὴν σελ. 645 ἀναγράφεται: «Στίς 26 Ἰουλίου γράφει πρὸς τὸν Σπ. Φιντικλῇ καὶ τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι ἔχει ἐρευνήσῃ τὰ μισὰ σπίτια τῆς Σπάρτης, ἔχει καταγράψῃ 210 ἀρχαῖα καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ 70 ἔχουν κατατεθῇ στὸ μουσεῖο. Ζητάει ἀκόμη νὰ δημοσιευθῇ εὐχαριστήριος ἀγγελία στὴν «Παλιγγενεσία». Στέλνει μάλιστα καὶ τὸ κείμενό της καὶ δίνει οδηγίαις νὰ γίνῃ πυκνὴ ἡ στοιχειοθεσία της γιὰ νὰ μὴ καταλάβῃ πολὺ τόπο καὶ πληρωθῇ ἀκριβώτερα». Ἄρα, προὔπηρχε ἐπαφὴ μὲ τὴν ἐφημερίδα. Περαιτέρω, ἀναγράφεται: «Οἱ πρῶτοι Σπαρτιαῖτες δωρητὲς ἀρχαίων εἶναι ὁ Μελέτης Ρουσόπουλος δικηγόρος, Νικήτας Ζαχαρόπουλος λοχαγός» καὶ ἀκολουθοῦν ἄλλα δέκα ὀνόματα δωρητῶν, πρᾶγμα ποὺ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ν. Ζαχαρόπουλον, ἀποσιωπᾶται εἰς τὴν ἐφημερίδα «Παλιγγενεσία» τῆς 13ης Μαρτίου 1875.

Τέλος, γίνεται (σσ. 646-647) μνεία τῶν προσπαθειῶν τοῦ τοῦ ἔτους 1872 νὰ ἐξασφαλίσῃ καὶ τὸ Θέατρο, τὸ κύριον μνημεῖον τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον ἦταν καταπονημένο ἀπὸ ιδιώτες, ποὺ τὸ καλλιεργοῦσαν ἢ μίσθωναν τὸν χώρον γιὰ πορισμὸ λίθων. Στίς 10 Αὐγούστου γράφει στὸν Π. Γιαννόπουλο, ταμίαν τῆς Ἑταιρείας, ὅτι ἔφθασε στὴν Σπάρτην διαταγὴ τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν γιὰ τὴν ἀποβολὴν τῶν ιδιωτῶν ἀπὸ τὸν χώρον τοῦ Θεάτρου: «Ἡ ὑπόθεσις εἶναι λίαν σπουδαία καὶ πολὺπλοκος καὶ θέλει ἐξεγείρῃ πολλῶν τὴν ἀγανάκτησιν

και ὀργὴν κατ' ἐμοῦ. Ἀλλ' ἅπαντα ταῦτα χάριν τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ θεάτρου καὶ τῆς ἀχροπόλεως ἐκ τῆς ιδιωτικῆς κατοχῆς, ἥτις ἐξηφάνισε πᾶν ὅ,τι διεσώζετο ἀρχαῖον ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ καὶ ἤρξατο καὶ τὰ ὑπὸ τὴν γῆν νὰ καταστρέφῃ, θέλω ὑποφέρει ἀγογγίστως, ἀρκεῖ μόνον τὸ συμβούλιον τῆς ἐταιρίας νὰ μοι παρέχῃ τὴν δέουσαν συνδρομὴν καὶ ὑποστήριξιν, διότι ἄλλως, τὸ ὁμολογῶ, οὐδὲν δύναμαι νὰ πράξω καὶ καλὸν εἶναι τὸ συμβούλιον νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ τῆς ὑπηρεσίας ταύτης».

Αὐτὰ τὰ παλαιότερα γεγονότα ἀποτελοῦν τὴν ἀπαρχὴν τῶν ἀόκνων προσπαθειῶν τοῦ Παν. Σταματάκη διὰ τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῶν σεπτῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας Σπάρτης καὶ ἡ συνέχεια τῶν προσπαθειῶν τούτων τοῦ εἰς Σπάρτην ἀποστόλου ἀνευρίσκεται εἰς τὸ ἀρχαιακὸν ὕλικόν τοῦ Ὑπ. Ἐθν. Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, ποὺ δημοσιεύεται ἀνωτέρω.

Περὶ τοῦ Παν. Σταματάκη ποιεῖται λόγον ὁ Βασ. Χ. Πετράκος εἰς τὴν ἀνακοινώσιν του «Ἡ δράση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας στὴν Πελοπόννησον» ἐν Πελοποννησιακᾷ, Παράρτημα 19, ὅπου τὰ Πρακτικὰ τοῦ Δ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Κόρινθος, 9-16 Σεπτεμβρίου 1990, Τόμος Πρῶτος, Ὁλομέλεια, Ἀθῆναι 1992, σσ. 95 κέξ., καὶ, εἰδικώτερον, 1) περὶ τῶν προσπαθειῶν τοῦ τῷ 1872 εἰς Χώνικα (Ἡραῖον Ἀργους) καὶ 2) εἰς Σπάρτην διὰ τὸ μνημεῖον τοῦ Λεωνίδα ὡς καὶ περὶ τῶν προσπαθειῶν τοῦ διὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν τοῦ Μουσείου Σπάρτης.

Ἐν τούτοις, ἀποσιωπᾶται ὅτι 1) δὲν ἡρευνήθησαν ὑπὸ τοῦ Παν. Σταματάκη οἱ παρακειμένοι θαλαμῶτοί μυκηναϊκῆς ἐποχῆς τάφοι εἰς Πρόσφυμαν, ὡς ἔπραξεν αὐτὸ ὁ Ἑρρίκος Σλήμαν (1874) καὶ ἐνῶ οἱ ἀρχαιοκάπηλοι τῆς περιοχῆς ἔδρων πολλαπλῶς καταστροφικῶς, ἐτι δὲ 2) αἱ προσπάθειαι τοῦ Σταματάκη διὰ τὴν διάσωσιν καὶ ἀνάδειξιν τοῦ θεάτρου τῆς ἀρχαίας Σπάρτης.

Πάντως, ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μυκηνῶν δὲν ὑπῆρξε «διαβόητη», ἀφοῦ ἔχομε τὰς μνημειώδεις ἐκδόσεις τοῦ Ἑρρίκου Σλήμαν (ἀγγλική, ἀμερικανική, γαλλική, γερμανική) καὶ τὸν κατάλογον τῶν θησαυρῶν τῶν Μυκηνῶν (γαλλιστί), οὔτε «ἡ γνωστὴ ἐχθρική στάση τοῦ Ἑρρ. Σλήμαν πρὸς τὸν Σταματάκην ὑπῆρξεν ἢ αἰτία τῆς λήθης (οὕτω), ποὺ ἐκάλυψε τὸν Ἑλληνα ἔφορον». Οὐδόλως εὐθύνεται ὁ ἀνασκαφεὺς τῆς Τροίας, τῶν Μυκηνῶν, τῆς Ἰθάκης, τοῦ Ὁρχομενοῦ, τῶν Θερμοπυλῶν, τοῦ Μαραθῶνος, τῆς Τίρυνθος, τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Πύλου, διὰ τίς περιωρισμένες δημοσιεύσεις τοῦ ἀποστόλου τῆς Ἐταιρείας.